

تعیین و تغییر نام خانوادگی

عباس میرشکاری^۱

چکیده

نام خانوادگی از جمله ابزارهای مهم در تمییز اشخاص جامعه از یکدیگر می‌باشد. از همین رو، در این مقاله ابتدا به بررسی چگونگی تعیین این نام و سپس به واکاوی شرایط لازم برای تغییر آن خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: احوال شخصیه، ثبت احوال، سند سجلی (شناسنامه)، نام خانوادگی، تعیین و تغییر نام خانوادگی.

مقدمه

پیش از این طی مقالات جداگانه‌ای، «ماهیت و عملکرد شناسنامه»^۲ «تغییر تاریخ تولد»^۳ و «تعیین و تغییر نام کوچک»^۴ تحلیل و بررسی شد. در ادامه بررسی سند سجلی شناسنامه، در این قسمت درصدد هستیم که به بررسی «تعیین و تغییر نام خانوادگی» به‌عنوان یکی از

۱. دانشجوی دکترای رشته حقوق خصوصی دانشگاه تهران و کارآموز وکالت.

۲. (نگارنده؛ میرشکاری، عباس)، ماهنامه «کانون»، کانون سردفتران و دفتریاران، ش. ۹۷، مهر ۱۳۸۸، ص. ۶۴.

۳. همان، ش. ۹۸، آبان ۱۳۸۸، ص. ۳۹.

۴. ایزانلو، محسن؛ میرشکاری، عباس، تعیین و تغییر نام کوچک، همان، ش. ۸۰، اردیبهشت ۱۳۸۷، ص. ۳۰.

مندرجات شناسنامه بپردازیم.

به عنوان مقدمه باید گفت که نام خانوادگی همانند نام کوچک از دو خصوصیت عمده برخوردار است:

خصوصیت اول آنکه، این نام در زمره احوال شخصیه قرار دارد و خصوصیت دوم نیز اینکه نام خانوادگی سبب تمییز اشخاص از یکدیگر می‌گردد؛ بنابراین لازم است که: اولاً؛ نام خانوادگی فرد در طول زندگی ثابت باقی بماند و تغییر آن محدود به موارد استثنایی و متکی به نصوص قانونی باشد.

ثانیاً؛ هر فرد یک نام خانوادگی داشته باشد و تعدد نام (خانوادگی) که شناسایی افراد را سخت می‌نماید، پذیرفته نشود.^۱

به هر حال، با توجه به دو خصیصه فوق، اهمیت نام خانوادگی مشخص می‌شود. از همین رو، ماده ۹۹۷ ق.م. در مقام بیان الزامی بودن داشتن آن مقرر می‌دارد: «هرکس باید دارای نام خانوادگی باشد».

در این مقاله به بررسی تعیین نام خانوادگی (بند اول) و تغییر آن (بند دوم) خواهیم پرداخت.

بند اول: تعیین نام خانوادگی

اگرچه با توجه به ماده ۹۹۷ ق.م. امکان انتخاب نام تنها محدود به زمان تولد نشده است اما نظر به اینکه برای هر فرد در ابتدای تولد شناسنامه صادر و نام خانوادگی تعیین می‌شود لذا احتمال اینکه فرد اصلاً نام خانوادگی نداشته و ابتدائاً نام خانوادگی برای خود انتخاب کند بعید به نظر می‌رسد. بلکه محتمل است فرد بخواهد نام خود را تغییر دهد که به این امر در بند بعد پرداخته خواهد شد.

در مورد انتخاب نام در زمان تولد تبصره ماده ۴۱ ق.ث.ا. مقرر می‌دارد:

«نام خانوادگی فرزند، همان نام خانوادگی پدر خواهد بود اگر چه شناسنامه فرزند در قلمرو اداره ثبت احوال دیگری صادر گردد».

۱. برای مطالعه این دو خصیصه در خصوص نام کوچک؛ ر.ک.: منبع پیشین.

متن ماده فوق در افاده معنا، صریح است. تنها در مورد سه مسأله زیر اختلافها آشکار می‌شود.

مسأله اول - در صورتی که پدر و مادر فرد به هر دلیلی مشخص نباشد، نام خانوادگی فرد چگونه تعیین خواهد شد؟

در جواب می‌توان به ماده ۱۷ ق.ث.ا. استناد کرد. براساس این ماده: «هرگاه ابویین طفل معلوم نباشند سند با نام خانوادگی آزاد و نام‌های فرضی در محل اسامی ابویین تنظیم می‌گردد. تصحیح اسامی فرضی یا تکمیل مشخصات ناقص به موجب اقرارنامه موضوع ماده ۱۲۷۳ ق.م. یا حکم دادگاه یا مدارک حصر وراثت به عمل خواهد آمد و نام خانوادگی طبق احکام مربوط به نام خانوادگی اصلاح خواهد شد. موضوع فرضی بودن اسامی پدر و مادر در شناسنامه منعکس نخواهد شد».

براین اساس، هرگاه والدین فرد معلوم نباشند، به جای نام و نام خانوادگی والدین، اسامی فرضی و آزاد نوشته خواهد شد. به این ترتیب، نام خانوادگی فرزند هم براساس نام خانوادگی فرضی تعیین می‌شود. اما در صورتی که نام‌های واقعی براساس اقرارنامه یا حکم دادگاه مشخص شود، نام خانوادگی فرضی اصلاح و تبعاً نام خانوادگی فرزند نیز تغییر خواهد کرد.

مسأله دوم - هرگاه مادر طفل مشخص و پدر وی نامعلوم باشد، در این صورت، چه باید کرد؟

به نظر می‌رسد در این خصوص نمی‌توان به ماده ۱۷ مذکور استناد کرد؛ چه ماده اخیر، ناظر به فرضی است که هر دو والدین نامشخص باشند، درحالی که در فرض مسأله تنها یکی از آنها نامشخص می‌باشد. لذا به نظر می‌رسد بتوان حکم مسأله را از تبصره ماده ۱۶ ق.ث.ا. استنباط کرد. در این مقرر می‌خوانیم:

«در صورتی که ازدواج پدر و مادر طفل به ثبت نرسیده باشد اعلام ولادت و امضای اسناد متفقاً به عهده پدر و مادر خواهد بود و هرگاه اتفاق پدر و مادر در اعلام ولادت میسر نباشد سند طفل با اعلام یکی از ابویین که مراجعه می‌کند با قید نام کوچک طرف غائب تنظیم خواهد شد».

در واقع در صورتی که یکی از والدین مشخص نباشند، در حکم موردی است که اتفاق پدر و مادر در اعلام ولادت میسر نیست؛ لذا می‌توان به حکم ماده فوق استناد جست.

مسأله سوم - در خصوص اطفال متولد از رابطه نامشروع مطرح می‌شود که در

این خصوص، رأی وحدت رویه هیئت عمومی دیوان عالی کشور به اندازه کافی پاسخ‌گو می‌باشد. در این رأی می‌خوانیم:

«به‌موجب بند الف ماده یک قانون ثبت احوال مصوب ۱۳۵۵ یکی از وظایف سازمان ثبت احوال ثبت ولادت و صدور شناسنامه است و مقنن در این مورد بین اطفال متولد از رابطه مشروع و نامشروع تفاوتی قائل نشده است و تبصره ماده ۱۶ و ماده ۱۷ قانون مذکور نسبت به مواردی که ازدواج پدر و مادر به ثبت نرسیده باشد و اتفاق در اعلام ولادت و صدور شناسنامه نباشد یا اینکه ابوین طفل نامعلوم باشد تعیین تکلیف کرده است لیکن در مواردی که طفل ناشی از زنا باشد و زانی اقدام به اخذ شناسنامه ننماید با استفاده از عموماً و اطلاق مواد یادشده و مسأله ۳ و مسأله ۴۷ از موازین قضایی از دیدگاه حضرت امام خمینی رضوان‌الله تعالی علیه زانی پدر عرفی طفل تلقی و نتیجه کلیه تکالیف مربوط به پدر از جمله اخذ شناسنامه برعهده وی می‌باشد و حسب ماده ۸۸۴ ق.م. صرفاً موضوع توارث بین آنها منتفی است و لذا رأی شعبه سی‌ام دیوان عالی کشور که با این نظر مطابقت دارد به‌نظر اکثریت اعضای هیئت عمومی دیوان عالی کشور موجه و منطبق با موازین شرعی و قانونی تشخیص می‌گردد. این رأی به استناد ماده واحده قانون مربوط به وحدت رویه قضایی مصوب تیرماه سال ۱۳۲۸ برای شعب دیوان عالی کشور و دادگاه‌ها در موارد مشابه لازم‌الاتباع است»^۱.

در مورد مبنای انتساب نام خانوادگی فرزند به نام خانوادگی پدر می‌توان گفت که رضای ضمنی فرزند بر همسانی نام خود با پدر است یا می‌توان گفت که این نام با تولد به ارث می‌رسد؛ ارثی که نیاز به قوت مورث ندارد. به هر حال صرف‌نظر از این مبانی باید گفت که انتقال نام پدر به فرزند از قواعد امره بوده و نه تنها نیازی به اعلام موافقت پدر نیست بلکه مخالفت پدر نیز مانع اجرای حکم ماده نخواهد شد. با این حال براساس تبصره فرزندان

۱. نقل از: روزنامه رسمی، ش. ۱۵۲۹۳ - ۱۳۶۷/۶/۱۰.

کبیر می‌توانند برای خود نام خانوادگی دیگری انتخاب نمایند.^۱

بند دوم: شرایط تغییر نام خانوادگی

تغییر نام خانوادگی با اصل ثبات در احوال شخصیه در تضاد است. برای همین سختگیری در تغییر آن منطقی است. حتی برخی از قوانین در این مقام تا آنجا پیش‌رفته است که تغییر نام را منوط به اجازه بالاترین مقام کشور دانسته‌اند. ماده ۴۲ قانون اصلاح قانون ثبت احوال مصوب ۲۲ اردی‌بهشت ماه ۱۳۱۹ از زمره این قوانین است که مقرر می‌دارد:

«تغییر نام خانوادگی باید منحصرأ به فرمان اعلی حضرت همایون شاهنشاهی باشد و هیچ‌کس حق ندارد بدون اجازه قبلی در نام خانوادگی خود هیچ‌گونه تغییری بدهد. درخواست‌کنندگان باید دلائل خود را به وزارت کشور اظهار کرده و پس از بررسی به وسیله نخست‌وزیر به عرض پیشگاه اعلی حضرت همایون شاهنشاهی برسد».

اما در وضعیت حقوقی فعلی تغییر نام خانوادگی تشریفات دیگری یافته است که در ذیل به آنها می‌پردازیم.

الف - تصویب سازمان ثبت احوال کشور

براساس ماده ۴۰ ق.ث.ا. «تغییر نام خانوادگی با تصویب سازمان ثبت احوال کشور خواهد بود». براساس تبصره همان ماده نیز «موارد تغییر نام خانوادگی مطابق آیین‌نامه اجرایی این قانون می‌باشد». به همین منظور، دستورالعملی در مهرماه ۱۳۸۰ به تصویب شورای عالی ثبت رسید.^۲ براساس ماده ۱۳ دستورالعمل فوق، افراد در موارد زیر می‌توانند تغییر نام خانوادگی خود را درخواست نمایند:

۱ - نام خانوادگی از واژه‌های نامناسب باشد، مانند: بیچاره، گدا و امثال آن.

۱. ماده چهارم قانون سجل احوال ۱۳۰۴/۳/۱۴: «... اولاد یا احفاد یک رئیس خانواده که در تحت کفالت نیستند می‌توانند اگر بخواهند اسم خانوادگی علی‌حده برای خود انتخاب نمایند».

۲. به موجب ماده ۵۳ ق.ث.ا.: «آیین‌نامه‌های اجرایی این قانون و نمونه‌های اوراق و اسناد مربوط وسیله وزارت کشور و وزارت دادگستری تهیه و به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید». بنابراین به نظر می‌رسد تصویب آیین‌نامه فوق به وسیله شورای عالی ثبت، خلاف قانون باشد.

- ۲ - نام خانوادگی بیش از دو کلمه باشد، مانند خنجری برار عزیزی، فلاح ناگزیر لنگرودی و نظایر آن.
- ۳ - نام خانوادگی از واژگان خارجی بوده یا با آن ترکیب شده باشد مانند: علی‌اف، یوهانسون، چارلتون، جلیلسون و غیره.
- ۴ - نام خانوادگی از کلمات مذموم و یا مغایر با ارزش‌های فرهنگ اسلامی باشد. مانند: بی‌دین، شیطان‌پرست و نظایر آن.
- ۵ - نام خانوادگی از واژه‌های منسوب به مناصب یا القاب و عناوین باشد، مانند: سرهنگ، خان، مهندس و نظایر آن.
- ۶ - نام خانوادگی از اسامی محل یا منسوب به محل و نامناسب باشد.
- ۷ - هرگاه محکومیت جزایی مؤثر برای یکی از افراد خانواده پیش بیاید و داشتن آن نام خانوادگی موجب ننگ و سرافکندگی باشد.
- ۸ - هرگاه تغییر نام خانوادگی به منظور وحدت با نام خانوادگی پدر، جد پدر، فرزند، برادر، خواهر و عمو باشد.
- ۹ - تغییر نام خانوادگی به منظور وحدت با نام خانوادگی مردی که مادر پس از فوت پدر طفل طبق مقررات ایران رسماً با وی ازدواج نموده است با رعایت سایر مقررات مربوطه بلااشکال است.

ب - عدم انتخاب نام ممنوع

ماده ۹۹۷ ق.م. اتخاذ نام‌های مخصوصی که به موجب نظامنامه اداره سجل احوال معین می‌شود ممنوع می‌داند. به موجب ماده ۱۶ دستورالعمل فوق، انتخاب موارد مذکور در بندهای یک الی ۶ ماده ۱۳ دستورالعمل فوق و واژه‌هایی که در محل صدور سند متقاضی معارض دارد، ممنوع است.

ج - رعایت حق تقدم

قانون‌گذار برای نام خانوادگی حقی به نام حق تقدم را قائل است. این حق از ویژگی‌های

زیر برخوردار است:

۱ - حق تقدم (براساس ماده ۴۱) از آن کسی است که قبل از دیگران سند به نام خانوادگی وی صادر شده و این نام در دفاتر مخصوص نام خانوادگی ادارات ثبت احوال به ثبت رسیده باشد. نکته قابل توجه این است که صرف تقدم فرد در استفاده از نام خانوادگی موجب حق تقدم نخواهد بود. بلکه این استفاده باید در دفاتر مخصوص نام خانوادگی به ثبت رسیده باشد. پس اثبات حق تقدم از هر راهی امکان پذیر نبوده و تنها با سند قابل اثبات می باشد.^۱

۲ - فردی غیر از صاحب حق تقدم حق اختیار آن نام را در آن اداره ای که نام خانوادگی به ثبت رسیده، ندارد مگر با اجازه دارنده حق تقدم. براساس ماده ۹۹۸ ق.م. هرکس که اسم خانوادگی او را دیگری بدون حق اتخاذ کرده باشد می تواند اقامه دعوی کرده و در حدود قوانین مربوطه تغییر نام خانوادگی غاصب را بخواهد. البته استعمال لفظ غاصب با توجه به ظهور این واژه در حقوق عینی قابل تأمل است.

۳ - تنها در یک مورد استفاده از نام خانوادگی دیگری نیازی به رعایت حق تقدم ندارد.

ماده ۴۲ در این مورد می گوید:

«زوجه می تواند با موافقت همسر خود تا زمانی که در قید زوجیت می باشد از نام خانوادگی همسر خود بدون رعایت حق تقدم استفاده کند و در صورت طلاق ادامه استفاده از نام خانوادگی موقوف به اجازه همسر خواهد بود».^۲

در مورد این ماده، چند نکته قابل ذکر است:

- در فرضی که تنها دارنده حق تقدم، همسر باشد، موافقت وی در استفاده زوجه از نام

۱. ماده چهارم قانون سجل احوال ۱۳۰۴/۳/۱۴: «تبصره - اسامی خانوادگی پس از ثبت در دفتر سجل احوال هر محل مخصوص اشخاصی است که به نام آنها ثبت شده است و دیگری حق اختیار آن اسم را در داخل آن محل ندارد».

۲. ماده ۳۸ قانون اصلاح قانون ثبت احوال مصوب ۲۲ اردی بهشت ماه ۱۳۱۹: «هرکس باید برای خود نام خانوادگی مخصوصی انتخاب کند. زوجه و کلیه اولاد و احفاد ذکور و اناث آن شخص که در تحت ولایت او هستند به آن نام موسوم خواهند بود کسانی که تحت ولایت نیستند می توانند نام خانوادگی دیگری برای خود اختیار نمایند».

وی مشکلی نخواهد داشت اما در فرضی که علاوه بر همسر، دیگران نیز در نام خانوادگی حق تقدم داشته باشند بهتر بود قانون گذار با توجه به لزوم رعایت منافع آنان به کسب اجازه از آنان نیز اشاره می کرد.

- در صورت پایان یافتن رابطه زوجیت آیا زن همچنان محق به ادامه استفاده می باشد یا خیر؟ ممکن است گفته شود مقنن تنها در صورت طلاق ادامه استفاده از نام خانوادگی را موکول به اجازه همسر کرده است و در مورد سایر موارد با آنکه در مقام بیان بوده، سکوت کرده است. پس باید حق زن را در ادامه استفاده، استصحاب کرد. طلاق نیز حالت و ویژگی های خاصی دارد که وحدت ملاک گرفتن از آن و ملحق کردن سایر موارد به حکم آن منطقی نمی باشد؛ به ویژه در فرض فوت که به نوعی به موقعیت روانی همسر نیز آسیب می زند. از لحاظ تاریخی نیز ماده ۴۳ قانون اصلاح قانون ثبت احوال مصوب ۲۲ اردی بهشت ماه ۱۳۱۹ در تأیید همین نظر مقرر می داشت: «هرگاه بین زن و شوهر تفریق قانونی واقع شود بقاء به نام خانوادگی شوهر برای زن منوط به اجازه شوهر است...».

اما در مقام بیان نظر مخالف می توان گفت که ماده فوق که استفاده زن از نام خانوادگی همسر را بدون رعایت حق تقدم ممکن می داند ماده ای استثنایی است که گسترش حکم آن منطقی نمی باشد. از طرف دیگر، صدر ماده نیز با قید «تا زمانی که در قید زوجیت می باشد» به استفاده زن تا زمانی که در قید زوجیت است، تصریح دارد.

قانون اصلاح قانون ثبت احوال مصوب ۲۲ اردی بهشت ماه ۱۳۱۹ به موردی که شوهر نام خانوادگی زن را انتخاب کرده است نیز می پرداخت و در ماده ۴۳ مقرر می داشت: «... در صورتی که شوهر نام خانوادگی زن را اختیار کرده باشد بقاء نام مزبور برای شوهر پس از تفریق منوط به اجازه زن است». اما در وضعیت فعلی استفاده شوهر از نام خانوادگی زن تابع قواعد عمومی استفاده از نام خانوادگی دیگری است. (ماده ۴۱ ق.ت.ا).

۴ - حق تقدم قابل انتقال است؛ در زمان حیات با اجازه دارنده حق تقدم و بعد فوت نیز این حق به ورثه قانونی انتقال می یابد.

۵ - بعد فوت هر یک از وراث می تواند شخصی که نام خانوادگی او را اختیار کرده مورد

اعتراض قرار داده و تغییر نام خانوادگی او را از دادگاه بخواهد به این ترتیب قالب این حق اعتراض عام افرادی خواهد بود اما وراثت به تنهایی نمی‌توانند به دیگری اجازه دهند که نام خانوادگی آنها را اختیار نماید. بلکه این امر تنها بالاتفاق امکان‌پذیر است. (عام مجموعی)

د - عدم اعتراض

ماده ۹۹۸ ق.م. به این شرط می‌پردازد:

«... اگر کسی نام خانوادگی خود را که در دفاتر سجل احوال ثبت کرده است مطابق مقررات مربوطه به این امر تغییر دهد هر ذی‌نفع می‌تواند در ظرف مدت و به طریقی که در قوانین یا نظامات مخصوصه مقرر است، اعتراض کند.»

در تفسیر این ماده و مشخص کردن مبنای اعتراض نگارنده با ابهام روبه‌رو است: آیا ماده فوق در مقام بیان حق تقدم معترض است؟ به نظر نمی‌رسد که این گونه باشد؛ چه صدر ماده فوق‌الذکر به این مورد پرداخته و توجیهی برای تکرار مفاد آن در انتهای ماده وجود ندارد.

به نظر می‌رسد، تفسیر صحیح این باشد که مبنای اعتراض را نفعی بدانیم که معترض نسبت به نام سابق فرد کسب کرده و اینک تغییر آن را مخالف نفع خود می‌بیند. برای مثال طلبکاری که تغییر نام خانوادگی مدیون خود را به زیان خود می‌بیند.

ه - مرجع صالح

براساس ماده ۴۰، تغییر نام خانوادگی با تصویب سازمان ثبت‌احوال کشور خواهد بود. آراء متعددی نیز در خصوص همین موضوع، صادر شده است^۱ که برای نمونه پرونده زیر نقل

۱. شعبه سوم دیوان عالی کشور، تاریخ رسیدگی: ۷۲/۱۱/۹، شماره رأی: ۶۹۵/۳: «خواستہ دعوی مطروحه مشتمل بر دو قسمت است یکی تغییر نام خانوادگی خواهان از ... به ... که رسیدگی به این خواسته با لحاظ ماده ۴۰ قانون ثبت احوال در عهده سازمان ثبت احوال کشور است...» (به نقل از: بازگیر، ید...، صلاحیت و احکام راجع به آن در امور مدنی و جزایی، فردوسی، چ. اول، چ. گیتی، ۱۳۸۰) و نیز: رأی شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور، شماره ۷۳/۶۲۷/۱۸، مورخ ۱۳۷۲/۱۰/۸ (به نقل از همان منبع) و همچنین رأی شعبه ۱۲ دیوان عالی کشور، پرونده کلاسه: ۷۲/۶۴۱/۱۲ (به نقل از: بازگیر، علل نقض آرا حقوقی در دیوان عالی کشور، ققنوس، چ. اول، ۱۳۷۶، صص. ۱۷۲ - ۱۷۳) و رأی شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور، به شماره ۹۴/۱۸، ۱۳۷۶.

می‌شود:

در تاریخ ۱۳۷۲/۵/۳ آقای بیت‌اله... ولایتاً از طرف پسرش مظفر... دادخواستی به طرفیت اداره ثبت احوال شهرستان ملکان به خواسته تقاضای تغییر نام خانوادگی به دادگاه حقوقی دو مستقل شهرستان ملکان تسلیم و در توضیح دعوی اعلام داشته که نام خانوادگی فعلی فرزندم مظفر، مطلوب و خوش‌آیند پسرم نیست و طالب نام خانوادگی دیگری می‌باشد. لذا رسیدگی و صدور حکم مبنی بر تغییر نام خانوادگی فرزندم به... تقاضا دارم.

اداره ثبت احوال به‌عنوان خواننده اعلام داشته که طبق ماده ۴۱ ق.ث.ا. تغییر نام خانوادگی از وظایف اداره ثبت احوال است. دادگاه نیز با لحاظ مواد ۴۰ و ۴۱ ق.ث.ا. قرار عدم صلاحیت ذاتی به شایستگی اداره ثبت احوال ملکان صادر نموده و در اجرای ماده ۱۶ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری دستور ارسال پرونده را به دیوان عالی کشور صادر کرده که به شعبه سوم دیوان عالی کشور ارجاع شد که این شعبه نیز با استناد به ماده ۴۰ ق.ث.ا. مرجع صالح را سازمان ثبت احوال کشور دانسته و قرار فوق را تأیید کرده است.^۱

با این حال، رویه قضایی میان دو مفهوم تغییر و تصحیح تفاوت قائل شده است:

آقای... در تاریخ ۱۳۷۲/۱۱/۱۸ دادخواستی به طرفیت اداره آمار ثبت احوال شهرستان... به خواسته «تصحیح نام خانوادگی» در شناسنامه شماره ۱۷ از... به... تقدیم دادگاه دو شهرستان... نموده و با توضیح اینکه نام خانوادگی وی عنایتی بوده در کلیه شناسنامه‌های فرزندان وی نیز عنایتی قید گردیده لیکن در موقع تعویض شناسنامه وی اشتبهاً نام عناهستی قید شده درخواست رسیدگی می‌نماید.

دادگاه حقوقی دو شهرستان نسبت به آن رسیدگی و به این استدلال که «تغییر

^۱ مورخ ۱۳۷۳/۲/۲۸: «نظر به اینکه برابر مفاد ماده ۴۰ قانون ثبت احوال تغییر نام خانوادگی از وظایف سازمان ثبت احوال شناخته شده است لذا ضمن تشخیص صلاحیت اداره ثبت احوال اهواز و تأیید قرار عدم صلاحیت صادره پرونده به دادگاه حقوقی ۲ شعبه هشتم اهواز جهت ارسال به مرجع صالح اعاده می‌گردد» (به نقل از: بازگیر، صلاحیت و احکام راجع به آن در امور مدنی و جزایی، همان.) و رأی شعبه ۱۳ دیوان عالی کشور، ۱۳۷۳/۲/۲۹، شماره دادنامه: ۱۱۵/۱۳ (به نقل از: همان منبع).

۱. تاریخ رسیدگی: ۱۳۷۲/۱۱/۲۸، شماره دادنامه: ۷۲۱/۳ (به نقل از: بازگیر، صلاحیت و احکام راجع به آن، در امور مدنی و جزایی، همان.)

نام خانوادگی در صلاحیت سازمان ثبت احوال بوده مستنداً به ماده ۴۰ قانون ثبت احوال»
 قرار عدم صلاحیت به شایستگی سازمان ثبت احوال کشور صادر و پرونده را در اجرای ماده
 ۱۶ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری به دیوان عالی کشور ارسال و به شعبه ۲۱
 دیوان عالی کشور ارجاع می‌گردد که چنین اقدام به صدور رأی می‌نماید:

«با توجه به خواسته خواهان که «تصحیح نام خانوادگی» (نه تغییر نام خانوادگی) در
 ستون مربوطه قید گردیده و توضیحات وی در دادخواست نظر به اینکه ماده ۴۰ قانون ثبت
 احوال ناظر به تغییر نام خانوادگی بوده و منصرف از مورد می‌باشد لذا با اعلام صلاحیت
 دادگاه و نقض قرار عدم صلاحیت مورخه ۷۲/۱۱/۱۸ پرونده جهت رسیدگی به ماهیت
 دعوی به دادگاه مذکور ارجاع و اعاده می‌گردد»^۱.

در رأی دیگری قریب به مضمون فوق آمده است:

در تاریخ ۱۳۷۲/۲/۲۷ آقای سیدعباس ... ساکن مرودشت دادخواستی به طرفیت اداره
 ثبت احوال مرودشت به خواسته تغییر نام خانوادگی خود و فرزندش احمد متولد ۱۳۶۷ از ...
 به ... داده و در توضیح دعوی به خلاصه اعلام داشته نام خانوادگی شش نفر از فرزندانش ...
 است ولی در مورد شخص خودش دارنده شناسنامه شماره ۱۰ و یکی از فرزندانش به نام
 احمد اداره ثبت احوال اشتبهاً نام خانوادگی را ... قید کرده و خاتماً تصحیح شناسنامه خود و
 احمد را از حیث نام خانوادگی از ... به ... خواستار شد. دادخواست مزبور تحت کلاسه ۴۹/۷۲
 در دادگاه حقوقی دو مرودشت مطرح و رسیدگی شده و دادگاه به شرح رأی شماره ۴۷۶ -
 ۷۲/۷/۸ به استناد ماده ۴۰ ق.ث.ا. قرار عدم صلاحیت به اعتبار شایستگی ثبت احوال
 مرودشت صادر کرده و در اجرای ماده ۱۶ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری پرونده
 را به دیوان عالی کشور ارسال نموده که به کلاسه ۲۳/۷۵۱۵ ثبت و به شعبه فوق ارجاع
 شده است. شعبه چنین انشای رأی نموده است:

«اگر چه به موجب ماده ۴۰ قانون ثبت احوال تغییر نام خانوادگی اشخاص با تصویب
 سازمان ثبت احوال کشور خواهد بود لکن این در جایی است که شخصی برحسب تمایل و

۱. تاریخ رسیدگی: ۱۳۷۳/۳/۴، شماره دادنامه: ۱۱۳/۲۱.

سلیقه خود بخواهد نام خانوادگی اش را تغییر دهد. در صورتی که در پرونده مطروحه طبق مندرجات دادخواست و مدارک ضمیمه آن خواهان مدعی است نام خانوادگی خود و شش فرزندش ... است لیکن اداره ثبت احوال مرودشت در تنظیم شناسنامه‌های شماره ۱۰ و ۶۱۰۱ متعلق به خود خواهان و فرزندش سیداحمد اشتباه کرده و به جای ... نام خانوادگی ... قید کرده است. نتیجتاً تصحیح و تغییر شناسنامه‌های شماره ۱۰ و ۶۱۰۱ را از حیث نام خانوادگی از ... به ... درخواست نموده است که این ادعا با مقررات ماده ۴۰ قانون ثبت احوال مطابقت ندارد و بالحاظ مقررات ماده ۴ قانون ثبت احوال و اصلاحیه قانون تشکیل دادگاه‌های حقوقی یک و ۲ رسیدگی به چنین دعوی در حیطه صلاحیت دادگاه حقوقی دو محل اقامت خواهان قرار دارد»^۱.

هرچند آن قسمت از رأی که به عدم صلاحیت اداره ثبت استناد می‌کند، با موازین حقوقی مطالب به نظر می‌رسد اما اعلام صلاحیت دادگاه قابل تأمل است؛ چه مورد از موارد اشتباه در سند سجلی است که در این موارد هیئت حل اختلاف صالح خواهد بود. در تأیید همین عقیده رأی شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور بیان می‌دارد:

«قرار عدم صلاحیت ذاتی صادره از دادگاه حقوقی یک بوشهر به اعتبار صلاحیت اداره ثبت احوال بوشهر که مستنداً به ماده ۴۰ قانون ثبت احوال و به این عنوان که خواسته خواهان تغییر نام خانوادگی است اصداً یافته در شرایط فعلی منجزاً قابل تأیید نیست. زیرا اگر در سند سجلی اولیه خواهان نام خانوادگی وی (اسماعیلی) بوده و در شناسنامه تعویضی پسوند (خو) به آن اضافه شده باشد تلقی خواسته به عنوان درخواست تغییر نام خانوادگی مورد و مصداق نداشته و موضوع طبق بند ۵ ماده ۳ قانون ثبت احوال در صلاحیت هیئت حل اختلاف قرار خواهد گرفت... بنا به مراتب فوق چون در هر دو صورت، موضوع خواسته از صلاحیت رسیدگی دادگاه صادرکننده قرار خارج است. لذا با تشخیص صلاحیت اداره ثبت احوال بوشهر در رسیدگی به دعوی مطروحه در فرضی که سند سجلی اولیه خواهان نیز نام خانوادگی وی (...) باشد (یعنی خواسته، تغییر نام باشد نه اصلاح آن) و تشخیص

۱. شعبه سوم دیوان عالی کشور، تاریخ رسیدگی: ۷۲/۸/۱۶، شماره رأی: ۴۹۰/۳ (به نقل از: بازگیر، همان).

صلاحیت هیئت حل اختلاف بوشهر در فرضی که در سند سجلی اولیه خواهان نام خانوادگی وی (...) باشد (یعنی در فرضی که نام فرد اشتباه درج شده باشد) مقرر می‌دارد پرونده به دادگاه حقوقی یک بوشهر اعاده گردد تا دادگاه مزبور پس از مطالبه رونوشت سند سجلی اولیه خواهان و ملاحظه آن و احراز اینکه موضوع خواسته در صلاحیت کدام یک از دو مرجع فوق‌الذکر است پرونده را به مرجع مربوطه ارسال دارد.^۱

در موردی دیگر، شعبه هشتم دادگاه حقوقی دو کرمانشاه عدم درج کلمه‌ای خاص در آخر نام خانوادگی خواهان و برادران و خواهرانش را ناشی از اشتباه ثبت احوال تلقی نموده، رسیدگی را در صلاحیت هیئت حل اختلاف ثبت احوال اسلام‌آباد غرب دانسته و ضمن صدور قرار عدم صلاحیت دادگاه به اعتبار صلاحیت هیئت حل اختلاف ثبت احوال اسلام‌آباد غرب و پرونده در اجرای ماده ۱۶ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری به دیوان عالی کشور فرستاده است. با وصول پرونده به دیوان عالی کشور به کلاس ... ثبت و جهت رسیدگی به شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور ارجاع گردیده است. این شعبه نیز با این استدلال که «چون خواسته خواهان اضافه نمودن پسوند (جوان) به نام خانوادگی او به توجه با وجود کلمه مذکور در نام خانوادگی پدر می‌باشد» رسیدگی را در صلاحیت هیئت حل اختلاف ثبت احوال محل صدور شناسنامه می‌داند.^۲

جدا از تمایزی که رویه قضایی میان تغییر و اصلاح نام گذاشته، با دو درخواست تغییر و تکمیل نیز به گونه‌ای متفاوت، برخورد نموده است. برای مثال در پرونده‌ای، شناسنامه خواهان از حیث نام خانوادگی پدر ناقص بوده، اما از روی شناسنامه خود پدر می‌شد که به انتساب فرزند به پدر پی برد. شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور در رأیی به شماره ۷۳/۳۹۵/۱۸ مورخ ۱۳۷۳/۷/۲۷ به درستی مورد فوق را تکمیل شناسنامه و نه تغییر نام خانوادگی دانسته و تشخیص این امر را در صلاحیت دادگاه دانسته است. در این رأی می‌خوانیم:

«درست است که طبق ماده ۴۰ قانون ثبت احوال تغییر نام خانوادگی با تصویب سازمان

۱. تاریخ رسیدگی: ۱۳۷۲/۱/۱۱، شماره دادنامه: ۷۲/۵/۱۸ (به نقل از: بازگیر، همان).

۲. تاریخ ۱۳۷۳/۳/۲۸، دادنامه: ۷۳/۱۴۸/۱۸.

ثبت احوال کشور است لیکن چون شناسنامه خواهان از حیث مشخصات کامل پدر ناقص است ولی به حکایت مندرجات فتوکپی رونوشت شناسنامه آقای محمد... یکی از مستندات پیوست دادخواست در قسمت مربوط به اطلاعات راجع به اولاد مشخصات خواهان نیز به عنوان یکی از فرزندان وی قید شده مانحن فیه از موارد تغییر نام خانوادگی به معنای اخص آن نبوده و خواهان پرونده ظاهراً به استناد تبصره ماده ۴۱ قانون ثبت احوال که نام خانوادگی فرزند را همان نام خانوادگی پدر دانسته در مقام تغییر نام خانوادگی خود از ... نام خانوادگی مادر به ... نام خانوادگی پدر برآمده است. لذا دادگاه می‌بایستی با ملاحظه سوابق سجلی آقای محمد... و چگونگی درج مشخصات خواهان در سند سجلی وی به عنوان یکی از فرزندان وی به صدور رأی مقتضی اقدام می‌نمود. بنا به مراتب فوق، ضمن تشخیص صلاحیت دادگاه صادر کننده قرار عدم صلاحیت در رسیدگی به دعوی مطروحه مقرر می‌دارد پرونده به آن دادگاه اعاده گردد».

در پرونده‌ای دیگر، با توجه به اینکه اتفاق والدین برای اعلام تولد امکان‌پذیر نبود، شناسنامه با اعلام مادر و براساس نام خانوادگی وی صادر شده بود. پس از شناخته شدن پدر، فرزند خواهان تغییر نام خانوادگی از نام مادر به نام پدر شده بود. شعبه دوم دادگاه حقوقی دو بوشهر در دعوی مطروحه توسط فرزند به طرفیت اداره ثبت احوال با این استدلال که «طبق ماده ۳ و ۴۰ و ۴۱ و تبصره ذیل ماده ۴۱ قانون ثبت احوال هرگونه اصلاح در مندرجات شناسنامه به هیئت حل اختلاف اداره ثبت احوال محول شده است» قرار عدم صلاحیت ذاتی خود را به شایستگی و صلاحیت رسیدگی آن هیئت صادر نمود و در اجرای ماده ۱۶ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری پرونده را به دیوان عالی کشور ارسال که به شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور ارجاع گردید. شعبه فوق در تاریخ: ۱۳۷۳/۴/۲۱ طی دادنامه شماره: ۷۳/۱۹۹/۱۸ «خواسته دعوی خواهان را از مصادیق دعوی تغییر نام خانوادگی موضوع ماده ۴۰ قانون ثبت احوال محسوب نکرده لذا آن را در صلاحیت اداره ثبت احوال یا در صلاحیت هیئت حل اختلاف ثبت احوال ندانسته» و خواهان را ارشاد به ارائه دادخواست با موضوع تکمیل سند از دادگاه نمود.

نتیجه:

نام خانوادگی از آن جهت که در زمره احوال شخصیه محسوب شده و سبب تمییز اشخاص از یکدیگر می‌گردد؛ اهمیت می‌یابد. در مورد تعیین نام خانوادگی نکته مهم این است که نام خانوادگی فرزند همان نام خانوادگی پدر خواهد بود. درخصوص شرایط لازم برای تغییر نام نیز از جمله می‌توان به تصویب سازمان ثبت احوال کشور، عدم انتخاب نام ممنوع، رعایت حق تقدم و عدم اعتراض ذی‌نفع اشاره کرد. درخصوص مرجع ذی‌صلاح نیز توجه به عنوان خواسته لازم است. تغییر نام در صلاحیت اداره ثبت احوال، تصحیح آن در صلاحیت هیئت حل اختلاف ثبت و تکمیل آن در صلاحیت دادگاه می‌باشد.

منابع:

- ایزانلو، محسن؛ میرشکاری، عباس، تعیین و تغییر نام کوچک، ماهنامه «کانون»، ش. ۸۰، اردی‌بهشت ۱۳۸۷.
- بازگیر، یدا...، علل نقض آراء حقوقی در دیوان عالی کشور، ققنوس، چ. اول، ۱۳۷۶.
- _____ صلاحیت و احکام راجع به آن در امور مدنی و جزایی، فردوسی، چ. اول، ۱۳۸۰.